

*Makalenin Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

*Geliş Tarihi / First Received: 07.09.2022

*Kabul Tarihi / Accepted: 15.10.2022

*Atrf Bilgisi: Kılıçkaya D. (2022). “Akabi Hikâyesi’nde Allah’a ve Paraya Teslim Olanlar”. Hars Akademi, 5 (2), 352-365.

*Citation: Kılıçkaya D. (2022) “Those Who Surrender To God And Money In The Story Of Akabi”. Hars Akademi, 5 (2), 352-365.

AKABİ HİKÂYESİ’NDE ALLAH’A VE PARAYA TESLİM OLANLAR*

Derya KILIÇKAYA*

Öz

Ermeni alfabesi ile Türkçe yazılan, bilinen ilk Osmanlı romanı olarak kabul edilen Hovsep Vartanyan’ın (Vartan Paşa) yazdığı *Akabi Hikâyesi*, bugüne kadar pek çok araştırmaya konu edilmiş ve eser çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Dönemin yaşayışını yansıtmaya ve bir mesaj vermeye çalışması nedeniyle Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarına benzetilen eser, Katolik papazı tarafından bir “şeytan” olarak algılanan Gregoryen / Ortodoks Akabi’yi, Katolik Hagop Ağa’dan kurtarma seferberliği olmasının yanında, bir teslimiyet hikâyesidir. Romanda iki çeşit teslimiyet söz konusudur. Eserin bir kısmını Allah’a teslim olanlar oluştururken diğer kısmını ise parayı putlaştırıp/ilahlaştırıp ona teslim olanlar meydana getirir. Aslında eser, iki farklı şeye kendilerini teslim etmiş insanların mücadelesinden ibarettir. Bir tarafta, Yaradan’a sınıksız tutunup hayır ve şerrin ondan geldiğini düşünenler dururken diğer tarafta parayı bir değer olarak görüp toplumda iktidar unsurunu bu şekilde elde etmeye çalışanlar vardır. Roman, Hristiyan bir Katolik tarafından yazılmasına, eserde bahsi geçen tüm kişilerin Hristiyan olmalarına karşın okuyucu, kimi zaman İslam düşüncesiyle paralel cümlelerle karşılaşır. Roman kişilerinin Allah’a, teslimiyet ve tevekkül noktasında kimi zaman bir Müslüman gibi konuşmaları, eserin Müslümanlar içinde yaşayan azınlıktan bir Ermeni tarafından yazılması ve yine Osmanlı Ermenilerine hitaben kaleme alınmış olması ile ilgilidir. Her ne kadar romanda Müslüman unsurlar yok denecek kadar az olsa da kişilerin bakış açıları ilgi çekicidir. Bu noktada, on dokuzuncu asrın ortasında İstanbul’da yaşayan Ermenilerin dünyaya ve ahirete bakış noktasında birlikte yaşamak zorunda oldukları Müslümanlardan etkilendikleri söylenebilir. Romanın olumsuz anlamda sunulan öğesi ise paradır. Paranın ve ekonomik koşulların toplumsal yapıyı belirliyor olması, eserde eleştirilen hususlardandır. Makalede roman, Allah’a ve paraya teslimiyet açısından ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akabi Hikâyesi, Allah, Para, Teslimiyet.

* Bu makaleyi, 11 Nisan 2020’de 22 yaşında koronadan kaybettiğim İTÜ Uçak Mühendisliği son sınıf öğrencisi kardeşim Emircan Kılıçkaya’ya ithaf ediyorum.

* Dr. Öğr. Gör. Kocaeli Üniversitesi, Rektörlük – Türk Dili Bölümü, Kocaeli. Deryakilikaya85@gmail.com / 0000-0001-5964-5485.

THOSE WHO SURRENDER TO GOD AND MONEY IN THE STORY OF AKABİ

Derya KILIÇKAYA*

Abstract

Akabi Story, written by Hovsep Vartanyan (Vartan Pasha), which is accepted as the first known Ottoman novel written in Turkish with the Armenian alphabet, has been the subject of many researches and the work has been discussed in various aspects. The work, which is likened to the novels of Ahmet Midhat Efendi because it reflects the life of the period and tries to give a message, is a story of surrender as well as a campaign to save the Gregorian / Orthodox Akabi, who was perceived as a "devil" by the Catholic priest, from the Catholic Hagop Ağa. There are two types of surrender in the novel. While a part of the work is created by those who surrender to God, the other part is created by those who idolize/deify money and surrender to him. In fact, the work consists of the struggle of people who have surrendered themselves to two different things. On the one hand, there are those who hold fast to the Creator and think that good and evil come from him, on the other hand, there are those who see money as a value and try to gain the element of power in society in this way. Despite the fact that the novel was written by a Christian Catholic and all the people mentioned in the work are Christians, the reader sometimes encounters sentences parallel to Islamic thought. The fact that the Romani people sometimes talk like a Muslim at the point of surrender and reliance on God is related to the fact that the work was written by an Armenian from the minority living among Muslims and was addressed to Ottoman Armenians. Although there are hardly any Muslim elements in the novel, the perspectives of the people are interesting. At this point, it can be said that Armenians living in Istanbul in the middle of the nineteenth century were influenced by the Muslims they had to live with in terms of their view of the world and the hereafter. The negative aspect of the novel is money. The fact that money and economic conditions determine the social structure is one of the issues criticized in the work. In the article, the novel is discussed in terms of surrender to God and money.

Keywords: Akabi Story, God, Money, Surrender.

---

* PhD. Instructor. Kocaeli University, Rektorate –Turkish Language Department, Kocaeli.
Deryakilickaya85@gmail.com / 0000-0001-5964-5485.

Giriş

Romanın yazarı Vartan Paşa,¹ 1826'da henüz on üç yaşındayken Viyana'daki Mekitarist (Benedikten) okuluna gönderilen, tahsilini burada tamamlamış bir kimsedir. Katolik rahiplerin idare ettiği bu okul, yine Katolik Ermenilerin devam ettiği bir mekteptir. Vartan Paşa, Katolik rahiplerin Ermeni çocuklar için kurduğu, merkezi Viyana ve Venedik'te bulunan bu okulda öğrenim görmesine rağmen, din taassubuna düşmandır. Romanı yayıma hazırlayan A. Tietze, kendisiyle ilgili şu tahminde bulunur: "*Hatta İstanbul'da 19. asrın ortalarında (tabir caizse) her köşe başında açılan Mason localarından birine (mesela 1864 senesinde tesis edilen Osmanlı Ermeni 'Ser' locasına) canu gönülden katıldığını tahmin edebiliriz. Lakin bu hususta henüz müspet malumata sahip değiliz*" (Vartan Paşa 1991: X). A. Tietze, *Akabi Hikâyesi*² isimli romandan yola çıkarak Vartan Paşa'nın şahsına dair ipuçları elde etmenin mümkün olduğunu söyler. O Batı kültürüne, Fransız edebiyatına, İtalyan müziğine, pozitivist Avrupa felsefesine ve ideolojisine hayran biridir.

Roman, Ermeni Katolik papazı M. Fasıdyan'ın, Allah'a karşı makbul bir kul olabilmek ve Allah'ın hatırı için Hagop Ağa'yı, şeytanın³/Ortodoks Akabi'nin kucağından kurtarma seferberliğinden ibarettir. Katolik zengin Ermeniler içinden birinin, Ortodoks Ermenilerden birini sevmesi ve onunla evlenmesi, papaza göre ibretlik bir olay olacaktır. Ona göre, Katolik Hagop Ağa'yı kandıranlar Ortodokslardır. Papaz, onların Allah'a nasıl cevap vereceklerini düşünür:

¹ Yahya Erdem, *Akabi Hikâyesi*'nin yazarının Haçadur Vosganyan (Amerika'daki adıyla Christopher Oscanyan) olabileceğini dile getirmiştir. Bu şahsın izini sürerken biyografisinde rastladığı "... Akabi Hikâyesi'nin yazarı" ifadesi nedeniyle, bu konunun doğruluğunun araştırılması gerektiğini söylemiştir (Erdem 2007: 54). Erciyes Üniversitesi Ermeni Dili ve Edebiyatı öğretim üyesi Gaffar Çakmaklı Mehdiyev ise 2017'de yaptığı açıklamada "*Hovsep Vartan bir yayıncı ve gazete yazarıdır. Akabi Hikâyesi'nin yayınlandığı 1851 yılında onun ismi hikâyede yoktur. Ama daha sonraki tarihlerde; 1991 yılında Andreas Tietze bu hikâyeyi yeniden yayınladıktan sonra Hovsep Vartan'ın ismini yazar olarak göstermiştir. Tietze'ye bu ismi nereden aldığını sorduklarında da bir Ermeni araştırmacısının makalesinden söz konusu bilgiye ulaştığını belirtmiştir. Ama yine de o yazarın Vartan Paşa olarak da bilinen Hovsep Vartan olup olmadığı net değildir*" (<https://avim.org.tr/tr/Bulten/PROF-DR-MEHDIYEV-AKABI-NIN-YAZARININ-VARTAN-PASA-OLDUGU-NET-DEGIL>) açıklamasını yapmıştır. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Ermeni Dili ve Edebiyatı ana bilim dalı, eski öğretim üyesi Yıldız Deveci Bozkuş ise Aralık 2020'de *Erdem* dergisinde yazdığı bir makalede, "*Vartan Paşa'nın ilk Türkçe romanı olarak kabul edilen 1851 yılında kaleme aldığı Akabi Hikâyesi adlı eseri son derece önemlidir*" (Deveci Bozkuş 2020: 118) diyerek roman yazarını Vartan Paşa olarak göstermiştir. Tüm bu görüşlerin ardından, *Akabi Hikâyesi*'nin Haçadur Vosganyan'a ait olup olmadığı kesinlik kazanmadığından bu makalede yaygın görüşe uyarak romanın yazarı Vartan Paşa olarak alınmıştır.

² A. Tietze'nin hazırladığı romanın kapağında *Akabi Hikayesi* yazsa da Erkan Erginci'nin yaptığı şu açıklamaya dayanarak makalede romanın ismi *Akabi Hikâyesi* olarak yazılmıştır: "*Bu çalışmada Tietze'nin 'Akabi Hikayesi' şeklinde günümüz alfabesine aktardığı roman 'Akabi Hikâyesi' şeklinde anılacaktır. Tietze, 'y' harfini doğrudan doğruya transkripsiyonuna eklemiştir. Ancak, Ermeni Harfli Türkçe metinlerde bir sert sessiz harften sonra gelen 'y' harfi ardından gelen sesli harfi incelemek amacıyla kullanılmaktaydı. Ermeni harfleri arasında Türkçede bulunmayan bazı harfler iki harfin birleştirilmesiyle elde edilir; 'ö' sesini karşılamak için 'e' ve 'o' harflerinin art arda yazılması, 'ü' sesi için 'iu' harflerinin birlikte kullanılması gibi. Bu nedenle romanın adında bir düzeltme yapılması yoluna gidilmiştir*" (Erginci 2007: 2).

³ M. Fasıdyan, Akabi'yi şeytanla eş değer görmektedir. Bu, kullandığı kelimelerden de çıkarılabilir: "*Akabi Hikâyesi'nin bir bölümünde, Katolik rahip Fasıdyan, Akabi ile Hagop'un aralarındaki aşkı kastederek Hagop'un babası Viçen Ağa'ya şöyle bir mektup yazar: 'Şimdi evvelki hırsları kalmadı, l'akin daha teknil vaz geçmediler [sic], umarım ki çoğa varmaz büsbütün yıkılır la maladétta unione*" (78). Burada kullanılan '*maladétta*' sözcüğü Hristiyanlık bakımından anlamlı ve üzerinde durulması gereken bir sözcüktür. '*Lanetli*' anlamına gelen bu sözcük, Dante'nin İlahi Komedya'sının 'Cehennem' kantosunun bazı dizelerinde, lanetlenmiş insanları, ölüleri, sevgilileri anlatmak için kullanılmıştır. Buna ek olarak, '*cása maladétta*' ifadesi 'cehennem' ya da içinde yer aldığı deyimle bağlı olarak 'şeytan' anlamına gelmektedir (Graglia, 80). Romanda son derece bağnaz birisi olarak resmedilen Katolik papaz Fasıdyan'ın Akabi ve Hagop'un kavuşmaları için kullandığı bu güçlü ve Hristiyanlık açısından anlam yüklü ifade, söz konusu aşkın, en azından Katolik Kilisesi tarafından, basit bir aşk ya da tekil durum olarak değil, birbirine düşman kiliseler arasında bir birleşme olarak görüldüğünü gösterir" (Cankara 2014: 126).

"Bakalım Allaha ne cevap verecekler, yapsınlar bu şeyleri, lakin inşallah bir gün gelecek ki..." (Vartan Paşa 1991: 83). Bu yüzden Hagop Ağa'nın babası, oğlunun canını kurtarmalıdır. Böylelikle, Allah'a da borçlu kalmayacak, oğlu da cehenneme gitmeyecektir. Sevenleri birbirinden ayırarak doğru bir iş yaptığını düşünen M. Fasıdyan, bu uğurda Allah'ın kendisi ile beraber olduğunu düşünmektedir. Katolik papazın nazarında, Ortodoks olan Ermeniler, ayrı bir sınıf olmanın da ötesinde ayrı bir millettir:

"Ermenileri bir arada tutan en önemli unsurlardan biri Ermeni Kilisesi'dir. Kilise, Ermenilerin dağılmamasını sağlamaktadır. Fakat Katolik Ermenileri ile Ortodoks Ermenileri her ne kadar aynı dili konuşsa da aynı millet olarak telakki edilmemiştir. Hatta bu iki grup arasında ciddi yaşam farklılıkları ve nefret vardır" (Sağiroğlu 2016: 70).

Mezhep söz konusu olduğunda kiliseleri, din adamları hatta mezarlıkları bile ayrı olan Ermeniler, romandan anlaşıldığı kadarıyla mezhep yüzünden bölünmüşlerdir.

Vartan Paşa'nın 19. yüzyılın ilk yarısında, mezhep farklılığından dolayı birbirlerine kavuşamayan biri Gregoryen/Ortodoks Ermeni, diğeri Katolik Ermeni iki gencin acıklı hikâyesini anlattığı romanında, mezhep farklılığını ve bunun kişilerin evlenmesine engel oluşturduğu fikrini, anlamsız ve cahilce bulanlar vardır: "*Ve mezheb hususunda hiçbir vakit mabeynlerinde mücadele olmayarak hatta başgalarının bu sebep ile birbirlerine olan düşmenliklerine taaccüb idub cehalet sayar idiler*"⁴ (Vartan Paşa 1991: 99). Ancak bunların sesi, Ortodoks Ermeni kızı Akabi'ye alaka gösterip âşık olan Katolik Ermeni Hagop'un, "şeytanın kucagından" kurtarılması seferberliği arasında yitip gidecektir (Araz 2017: 20). Eser, devrinin İstanbul Ermenilerinin yaşamına tanıklık etmesi bakımından da oldukça önemli bir belge durumundadır. Esasen düz çizgili olmakla birlikte romanda sadece başkişilerin macerasının aktarılması, *Akabi Hikâyesi*'ne renkli bir yapı kazandırır (Gökalk 1999: 188).

Teslim olmak, üstün bir güç karşısında mücadeleden vazgeçip yenilgiyi kabul etmek anlamına geldiği gibi kendini teslim etmek manasına da gelmektedir. 1851'de yayımlandığı hâlde, olayları 1846-1847'de geçen ve o dönemki Hristiyan İstanbul Ermenilerini anlatan *Akabi Hikâyesi* aynı zamanda bir teslimiyet hikâyesidir. Ermeni harfleriyle basılan romanda farklı şeylere, farklı amaçlarla teslim olan bireylerin yaşadıkları anlatılır. Eserde Allah'a teslimiyetin yanı sıra, kendini paraya teslim eden insanlar da yer alır. Bu makalenin amacı, *Akabi Hikâyesi*'ndeki bu kişilerin teslimiyetlerini sorgulamak ve değerlendirmektir.

Allah'a Teslimiyet

Araştırmalarını olgulara, deneylere, gerçeklere dayayan, fizikötesi açıklamaları kuramsal olarak olanaksız ve yararsız gören ve Auguste Comte'un açtığı bir felsefe çığırını pozitivizme hayranlığına rağmen Vartan Paşa, ilginç bir şekilde ortaya Allah ve din odaklı bir eser koymuştur. Roman, Hristiyan Katolik bir Ermeni tarafından yazılmasına rağmen, gerek anlatıcının gerekse şahısların kullandığı kelimeler açısından dikkat çekmektedir. Romanda yer alan diyaloglar ve paragraflar, bir Müslüman tarafından yazılmışa benzer.⁵ Şahısların sıklıkla kullandıkları; "inşallah, maşallah, elhamdülillah, Allah kerim, Allah yardım eyleye, Hak Taâlâ, Allah" gibi lafızlar, yazarın ve roman şahıslarının Hristiyan olduğu gerçeği göz önüne alındığında şaşırtıcı gelebilir. Bu durum, Ermeni Katoliklerinin Ermeniceyi bırakmaları ile açıklanabilir. Ermeniceyi bırakan Ermeni

⁴ Metnin özgün hâlindeki dil hakkında bir fikir verebilmesi için, alıntıların imlasında değişiklik yapılmamıştır. Tüm alıntılar şu nüshadandır: Vartan Paşa (1991). *Akabi Hikayesi*. (Haz. A. Tietze). İstanbul: Eren Yayıncılık.

⁵ Allah'a teslimiyet noktasında roman, her ne kadar İslam anlayışına yakın gibi dursa da eserde, Müslüman Türklere sadece üç yerde temas edilmesi ve romanın bir yerinde İslam mezarlığının korkutucu ve kasvetli bir imge yaratmak maksadıyla kullanılmış olması ilgi çekicidir (Cankara 2011: 262).

Katolikleri, Türkçe ama Ermeni harfleriyle basılmış kitapları okurlar. Zaten, *Akabi Hikâyesi*'nin Türkçe fakat Ermeni harfleriyle yazılmasının sebebi de budur:

"Ne yapmalıydı? Onu zamanın çetrefil, kilise kitaplarında kullanılan arkaik Ermenice ile yazsa onu kimse rahat okuyamaz ve kendisi dahi onu yazmaktan bir tat alamaz. Vaziyet böyle olunca kitabını Türkçe yazmaya karar verir. Arap harfleri az okumuş millettaşlarına zor geldiği için İstanbul ve Anadolu'daki Ermeniler tarafından Türkçe yazmak için uzun zamandan beri kullanılagelen Ermeni elifbasını alır ve onu Türkçeye daha iyi uyacak şekilde ikmal ederek eserini onunla kâğıda döker. Bu şekilde Osmanlı Ermenilerinin kolayca ve rahatça okuyabildikleri bir kitap meydana getirir" (Vartan Paşa 1991: X).

İstanbul'da yaşayan Hristiyan Ermenileri anlatıp yine Osmanlı Ermenileri için yazılan bu romandan anlaşıldığı kadarıyla, o dönem Müslümanlarla beraber yaşayan bu Hristiyanlar, azınlık olmanın verdiği etki ile ister istemez Türkçe konuşurken bir Müslüman gibi konuşurlar. Öyle ki bazı noktalarda anlayış dahi aynıdır. Buna bir örnek vermek gerekirse roman anlatıcısının ruhlar âlemine dair söyledikleri verilebilir. Nitekim İslamiyet'e göre ruhlar, dünyaya gelmeden önce başka bir âlemde tanışmıştır:

"Nitekim Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde şöyle buyurur: 'Ruhlar ordu gibidirler. Orada birbirlerini tanıyanlar bu dünyada kaynaşır. Tanışmayanlar ise burada uyuşmazlar.' Bu hadis, ruhlarımızın bu dünyaya gelmeden önce, başka bir âlemde tanışıp kaynaştığını ve bu dünyada bedene büründükten sonra da bu durumun devam ettiğine işaret etmektedir" (Arslan Meçin 2020: 113).

İslamiyet'te belirtilen bu hususun aynının romana aksi söz konusudur. Anlatıcı, ruhların daha önceden tanıştıklarını, dünyada da bu yüzden birbirlerinden hoşlandıklarını Akabi ile Hagop aşkı üzerinden şöyle anlatır: *"Şöyle ki Haktaal'a azımuşşan insanı hal'k iylediyi vakıt ane ihsan iylediyi cane dahi tahsis olunmuş bir zat daha hal'k iylemiş olub ve göya biri ol birini cihanın içinde arar durur ikan ilk defa rast geldiklerinde bir esrar ilham ile birbirlerini tanıyub artık ayrılmak mümkün olmadığıne ol dakikeden karar virirler [sic]"* (Vartan Paşa 1991: 52). Buna sadece anlatıcı değil, roman kişilerinden olan Hagop Ağa da gönülden inanmaktadır. Ona göre, kendi kalbi ile Akabi'nin kalbinin yakınlaşmasının tek sebebi, Allah'ın kendi ruhlarına verdiği özelliklerdir: *"Zira bizi" kalblerimizi yakınlatdırmage vasıta olan ruhimizin hasseleri bize canibi hakkden virilmişdir, insanın hükmüne girir, insanın müradına tabi olur mevadı mahsuseler deyil dir"* (Vartan Paşa 1991: 77).

Allah'a teslimiyet konusunda, romanın dikkat çeken kişilerinden biri Katolik Sofi Dudu'dur. Otuz beş yaşlarında yoksul bir kadın olan Sofi Dudu, çektiği meşakkatlerle romana damgasını vurur. Kendisi, Hagop Ağa'nın sütannesinin tek kızıdır. Annesi, fakirlik yüzünden kızını bir balıkçıya vermiştir. Onca güçlüğe rağmen, Sofi Dudu'nun Allah'ın yardımından ümidini kesmemesi ve ona teslim olması, romanın ilgi çekici noktalarındandır. Kızının geleceği için mücadele eden Sofi Dudu, hayatı tehlikede olan kızı için Hagop Ağa'dan yardım istemeye gider, çünkü Hagop Ağa kendisine maddi ve manevi sürekli yardım etmektedir. Giderken endişeli olmakla beraber, Allah'tan ümidini de kesmez: *"- Ah kızım, kızım, korkma seni bırakmam, ben senin ananım, benden başka kimin var, Allah elbetde yardım eder brakmaz. Ve bu sözler ile gendusine cesaret getirerek gidip Hagop ağanın kapusunu yavaşça vurdu"* (Vartan Paşa 1991: 18). Hagop Ağa'ya derdini daha anlatmadan sadece bir ricası olduğunu söyleyen Sofi Dudu, şu karşılığı alır: *"Pek eyi kayd itme Allah kerim"* (Vartan Paşa 1991: 19). Hagop Ağa, Sofi Dudu'nun hikâyesini en baştan itibaren dinlemek ister. Kadının anlattığına göre, eskiden validesiyle birlikte yaşayan fakir bir kızıdır. Anne, geçinmekte pek zorluk çeker. Kızı biraz büyüyüp iş işlemeye başlayınca rahatlarlar, hatta para dahi artırırlar. Ancak anne, kızını evlendirmek istemektedir. O ara komşu olan bir balıkçı, Sofi Dudu'yu isteyince anne, iyice araştırıp sormadan kızını balıkçı HamparCum'a verir. Bu noktada,

Sofi Dudu'nun yaklaşımı çok önemlidir: "*Amma ben valideme hiç kabahat bulmam. Bana fena olsun deyi itmedi. Allah böyle ister imiş. Benim günahlarım çok, çekeceyim varmış ne yapayım*" (Vartan Paşa 1991: 20). Tercihi yapan validesini kabahatli bulmayıp bunu bir kader olarak gören Sofi Dudu, çektiği çileleri de günahlarına kefarete olarak düşünmektedir. Bu çilelere sabretmekle mükâfatlandırılacağını düşünür.

Kazandığı parayı eve harcamayıp meyhanelerde tüketen eşinin yüzünden iş işlemeye, nakış yapmaya bazen de çamaşır yıkamaya giden Sofi Dudu, tüm bunlara rağmen başlarda çok mutludur: "*Evvvet, amma o günlerde çok hoşnud udum, çünkü ehlime çok muhabbetim var ıdı, hem fukaralık Allahdan dır diyerek çeker idim*" (Vartan Paşa 1991: 20). Lütuf ve ihsanın Allah'ın elinde olduğunu, onu dilediğine verdiğini bilen bu ehlikıtap kadının, kocasına dair anlattıklarından yola çıkarak o dönem Osmanlı Devleti'nde para kazanma sanatının henüz yaygınlaşmadığı söylenebilir (Özel 2020: 235). Çünkü biraz vakitten sonra büsbütün işini terk eden ve para kazanamaz hâle gelen kocanın, tütün ve şarap parasına kadar Sofi Dudu karşılamaktadır. Bunca meşakkate rağmen eşinden muhabbetini kesmeyen Sofi Dudu, onu o sıralarda hâlâ sevdiğini itiraf eder. Öyle ki akşamları eve sarhoş gelerek onu dövmesinden lezzet alır: "*-Hayır gine sever idim, hem şimdi utanıyorum söylemeye ki ahşamları eve sarhoş gelib söyüb sayıb beni de dövmeğe başladıysa daha ziyade muhabbetim artıydı, çünkü gendu gendime Allah böyle isteyor, günahlarım çok dur diyerek tesella olurudum*" (Vartan Paşa 1991: 21). Kabahati kendinde görerek günahlarının çokluğu dolayısıyla, Allah'ın kendisine bunları reva gördüğünü düşünen Sofi Dudu'nun, sabrı karşısında mükâfat alacağı ve günahlarından arınacağına dair inancı tamdır. Sofi Dudu'nun durumu böyle değerlendirmesi, Hagop Ağa'yı şaşırtır ve şöyle der: "*Acaib, bazen insanın aklına mugayır şeyler vakı olur*". Kocasından aldığı ölüm tehditleri karşısında çaresiz bir şekilde kilise papazına giden Sofi Dudu, ona her şeyi anlatır. Ancak papaz, kocayı da dinlemek ister. HamparCum, papaza karısını şikâyet eder. Çocuklara iyi bakmadığını söyler, kadını kabahatli çıkarır. Bunun üzerine Patrikhane'ye giden Sofi Dudu, orada da çare bulamaz. Bulamayınca ve tüm kapılar kapanınca her daim açık olan Allah'ın kapısına yönelir: "*O vakit ne yapayım, karar verdim Allaha sığınarak çekmeyi*" (Vartan Paşa 1991: 22). Bu noktada, Sofi Dudu'nun ortaya koyduğu bir anlamda tevekküldür. O, elinden geleni yapmış, daha sonrasını ise Allah'a bırakmıştır. Onda, Allah'tan gelen musibetleri gönül hoşluğu ile karşılama ve onun takdirine teslim olma söz konusudur.

Sofi Dudu'nun bu tevekkülü, eşinin zorla kızını zengin bir adamla evlendirmek istemesi sırasında da devam eder. Kızları Mariam'ı uyandırıp yarın kendisini görmeye zengin bir Frenk'in geleceğini söylemek isteyen baba HamparCum'u, "Ben söylerim" diye savuşturan Sofi Dudu şöyle der: "*Bunu böyle der demez Mariama ses virmeye başladıysa ben söylerim diyerek altı kodum, o kerteyi savuşturmak için, zira ondan songra Allah yardım eder deyu fikrime geldi*" (Vartan Paşa 1991: 22). Romandan anlaşıldığı kadarıyla, Sofi Dudu'nun Allah'a karşı gösterdiği bu teslimiyet boşa çıkmamıştır. İslam inancında yer alan, "Allah, iki iyiliği bir arada vermez", "Allah, bir kapıyı kaparsa diğerini açar", "Allah zalim değildir, kuluna zulmetmez" anlayışının, Hristiyan Sofi Dudu'da bir tezahürü görülür. Bunca çektiği çileden sonra Hagop Ağa'yı tanımış olmasını bir mükâfat olarak görür: "*Allah her tarafden insanı mahrum itmez, ehlimin yüzünden çekdiyim bunca derdlere karşılık Hagop ağayı tanıtdırmış dır ki ne büyük teselli olduğunun tarifinin idemem*" (Vartan Paşa 1991: 56).

Allah'a yönelik ve teslimiyet, Sofi Dudu'nun kızı Mariam'da da vardır. Kendisini zengin bir Frenk ile evlendirmek isteyen ve annesinin sözünü dinlememesini öğütleyen, yoksa annesini döveceğini belirten baba HamparCum karşısında, o da Allah'a sığınır: "*Bu sebebler için nasıl ki söyledi isek başladı aqlamage ve fikrinden Allaha reca ider idi hayırlısını gendisine bildirmek için*" (Vartan Paşa 1991: 24).

Allah'a sığınan bir diğer figür ise Akabi'dir. Denizde fırtınaya tutulan kayığın içinde sevdiği olduğunu bilmeden; fakat o olduğunu da hissedercesine Allah'a dua eder: "*Bir şey görünmez oldukde, Bagdasar ağanın yeğeni ne yapacağını şaşırub ve heman diz üzerine gelub Allaha reca itmeye başladı*" (Vartan Paşa 1991: 88). Akabi'nin, esas Allah'a teslimiyeti ise intihar etmesine yakın gerçekleşir: "*Şöyleki dünyavi şeylerden artık imdad beklemeyerek Allaha yaklaşımaya arzu itdi*" (Vartan Paşa 1991: 140). Akabi, intihar ederek "ecelin soğuk kucağına teslim olma" noktasında önce ürkek davranırsa da sonrasında kendini öldürme konusunda başarılı olur.

Kötülüğün temsilcisi olan HamparCum, roman boyunca şerrinden Allah'a sığınılacak bir varlık olarak gösterilir. Romanda, sadece Allah lafzı değil yüce olan Allah, ulu Allah anlamına gelen Hak Taâlâ da kullanılmıştır: "*Sofi dudu fikrinden 'Allah, sen bana yardım iyle' deyu Haktaal'aya reca itdikden songra dönüb ehline cevab itdi*" (Vartan Paşa 1991: 25). Bu noktada, şunu da belirtmek gerekir ki roman kişilerinin Hristiyan olmaları hasebiyle, kimi zaman Allah'ın yerine Hz. Meryem'i koydukları ve taleplerini ona iletip ondan bir şeyler istemeleri de söz konusudur (Vartan Paşa 1991: 99).

Hak Taâlâ lafzı, Hagop Ağa'nın da dilindedir. Sofi Dudu'ya dua ederken şöyle der: "*-Ne dir benim itdiyim, heman Hakk taal'a ehlinin tabiatını tebdil iyleye, anden songra eyi günler göresiniz*" (Vartan Paşa 1991: 28). Allah lafzı, romanın kötü karakteri HamparCum'un dilinde ise öylesine ve menfaat maksadıyla yer eder. Terbiye edilmek maksadıyla Beyoğlu'ndaki Ermeni Katoliklerinin hastanesine konan, Hagop Ağa yüzünden Surp Hagovp Kilise'sinde mahsur kalan HamparCum, Allah'a şöyle dua eder: "*-Allah ister buradan çıkarsam nasıl olursa olsun senden öcümü alacağım, o vakit bak sana mali kaçta olacak. Allah sen canımı almadan şuracıkdan beni çıkar, ondan öcümü alayım, songra canımı al zararı yok*" (Vartan Paşa 1991: 28).

Eserin bazı kişilerinde, Allah'a karşı farklı bir teslimiyet söz konusudur. Bu teslimiyet, kimi zaman romanın anlatıcısı tarafından olumsuz anlamda eleştirilir. Romanın ikinci faslında, Andon Ağa'nın hanesini tarif eden anlatıcı, orta katta bulunan oturma odasında resme dair hiçbir şeyin olmayışını eleştirir. Güzel resimlerle fikri eğlendirmek, tarihte bir vasfı olan âkıl ve cengâver kişilerin tasvirleri ile zihni uyandırmak dururken odanın bu şekilde boş bırakılması ilgisini çeker. Bu kimselerin bakış açısıyla bu durumu yorumlayan anlatıcı, Büyük Frederik ve Eflatun gibi kimselerin tamamının zihne yorgunluk verdiğini ileri sürer. Bir diğer ifadeyle bunları gereksiz görenlerin ağzıyla konuşur: "*'Onların topu boş şeyler, nasıl ki kaba bir tabir var, karın doyuracak şey var mı şuna bakalım' bazısı şöyle der: Boş amma şimdiden songra... 'Songraya Allah kerim' Her ne ise biz yine naklimize bakalım*" (Vartan Paşa 1991: 7). Burada anlatıcı, bu şekilde tasvir ve resimle zihni uyandırmayı, tefekkür etmeyi önemseydiğini dile getirmekle beraber, bunları boş şeyler olarak görerek üzerinde düşünmeyi sonraya bırakanları bir anlamda eleştirmektedir. Bu noktada, bir şey yapmayı reddedip sonrası için Allah'a güvenen kimselerin durumu yani Allah'a teslimiyetleri anlatıcı tarafından hoş görülmemiştir. Teslimiyeti tevekküle dönüştürmemiş bu kimseler için anlatıcı, daha fazla söz söyleme gereği duymaz.

Bu romandaki şahısların hepsi Hristiyan'dır. Sofi Dudu ise diğerlerinden ayrı bir kulvarda, Allah'a teslim olmuş bir Hristiyan olarak görünür. Hristiyanlıktaki düşünce ve kültür dünyası, Tanrı-Dünya zıtlığından yararlanmıştı. Öteki dünya ile olan ilişki ve kurtuluşa giden yol, bu dünyadan geçer. Kişi, sonsuz kurtuluşa ermek için doğası gereği meylettiği günahlardan kaçınmalı, Tanrı'nın merhametine sığınmalıdır (Yılmaz 2019: 411). Nitekim romandaki Katolik papaz, bu dünyanın geçici olduğundan, asıl düşünüp korkacağımız şeyin ebedilik olduğundan bahseder: "*Dünyevi şeylerin topu boş, ahretimiz eyi olsun*" (Vartan Paşa 1991: 83). Vartan Paşa, bu eserinde Hristiyanların temel öğretilerini ve dönemin dinî felsefesini roman kişileri aracılığıyla okuyucuya aktarır.

Allah'a teslimiyet noktasında, devreye giren külli ve cüzi irade ise romanda tartışılan konular arasındadır. Koşulları yaratan Allah'tır. Bu koşullar içerisinde verdiğimiz tepkiler ve yaptığımız tercihler önemlidir. İradeyi, öncelikle külli olarak kabul ederiz, çünkü iradenin bütün eşyaya nispeti eşittir. İnsan, her şeyi seçebilir. Ancak irade, seçilebilecek şeylerden bir tanesine karar verirse buna cüzi irade denir. Külli ve cüzi irade, dış dünyada değil zihinde bulunurlar (Akgüç 2008: 259). Bir diğer ifadeyle, insanın elinde olan iradeye cüzi irade denir. Kişi, seçimleriyle kendi kaderine bir yol çizebilir, ancak bir de "külli irade" vardır. O da Allah'ın elindedir. Kulun elinde olmayan durumlar da söz konusudur. Dünyaya geldiğinde cinsiyetini kendisinin belirleyememesi, anne ve babasını seçememesi gibi, takdire bağlı şeyler de vardır. Bir diğer ifadeyle, iki tür irade vardır: serbest irade ve mutlak irade. İkisi arasındaki fark şöyle açıklanabilir:

"Serbest irade ile mutlak irade arasındaki farkı biraz açalım. Serbest irade, kulun tercihini ortaya koyduğu esnada herhangi bir cebir altında kalmamasıdır. Yani isterse A seçeneğini, isterse B seçeneğini, isterse de C seçeneğini seçebilmesidir. Yahut isterse iyi ve doğru davranışları, isterse kötü yanlış ve en aykırı davranışları, hatta bir başkasının hakkında müteceviz ve cürüm dolu fiilleri, hatta ve hatta kendi bedenine kastedecek şekilde haksız, en kötü işlemleri yapabilesidir. Sınırlı seçenekler arasında olsa da bu durum aslında tam bir serbestliktir ancak bu yaptıklarının bir muhasebesi ve bu muhasebe neticesinde de ödül ya da ceza cinsinden sonuçları olur. Dolayısıyla serbest irade sınırlı ve sorumlu bir özgürlüktür. Mutlak irade ise her şeyi yapabilmek ve yaptığı hiçbir şeyden ötürü asla sorumlu olmamaktır. Bu açıdan bakıldığında mutlak irade tekildir; iki ayrı zatta bulunması muhaldir. Zira tanım gereği çakışma meydana gelir; biri diğerine karşı sorumlu olmak zorunda kalır. Burası iyi anlaşılacak olursa mutlak iradenin ancak ve ancak var eden Yüce Allah'a (c.c.) has olduğu görülecektir" (Aydemir 2021: 11).

Dünyada, insanlar farklı farklı üstünlüklerle yaratılmışlardır. Öte yandan sahip oldukları imkânlar da çeşit çeşittir. Bunların hiçbirine insan başlangıçta karar veremez. Dolayısıyla, dünyadaki geçici koşullar Yaradan tarafından imtihan amaçlı olarak belirlenmiştir. Hâlbuki insanın ahiretteki durumu, bu dünyadaki iradeli davranışlarıyla elde edeceği sonuca göre şekillendirilecektir (Aydemir 2021: 8). Roman kişilerinden Akabi, serbest iradenin varlığına inanmakla birlikte, bunun bir tezahürünü göremediğinden yakınmaktadır. Ona göre, her şey kaderdir ve insan, kaderine mahkûmdur. Sadece, mutlak irade geçerlidir: *"-Sahih, kişi gendü iradesinin sahibi olacak dır. Fakat bunca müddetten beru bir dakika acab gendume hüküm idebilmişmiyim, pek müşkil dir bir ademe gendü müradının icrasinde müktedir olmak"*⁶ (Vartan Paşa 1991: 75). Bu noktada sevgilisi Hagop Ağa, ona karşı çıkar ve serbest iradenin varlığını hatırlatır. Ancak bu hatırlatması sırasında, serbest iradeyi sadece akılla münasebetlendirip kalbi bir tarafa koyar. Ona göre, serbest irade sadece akılla gerçekleşir:

"Haktaal'anın insane ihsan iylediyi aklden daha al'a bir şey olamaz. Yaradıcıyı tanumage, hakkı nahakkden fark itmeye aklimizden gayrı ne bulabiliriz, öyle ise bize hediye olan ol güzel kudureti gendü halinde saklamayub niçün aherin müradına tabi itmeliyiz. İnsan gendü hakkına sahib deyil mi. Tangrı beni ademi halk itdiyi zaman gendü idaresi için aklden gayrı kangı şeyi gösterdi, eylik ve fenalık bizim elimizde deyil mi dir, mutlu yahud sefil olmamız bizim idaremizden ileru gelen bir keyfiet deyil mi dir. Bu suretde bizi sefil itmeye cahd idenlere karşı gelub hakkımızı talab itmeliyiz ve gendülerinin kibirieti yahud iddialerini ileru götürmek için bizi al'at misillu kullanmalarine rey virmelimiyiz" (Vartan Paşa 1991: 76).

⁶ Akabi'nin sadece mutlak iradeye inanması, serbest iradeyi yok sayması yani kaderciliği, romanın ileriki sayfalarında da görülür. İki sevgilinin ayrılmasından sonra, bu ilişkiyi istemeyen amcasına söylediği sözler ilgi çekicidir: *"-Evvet, kaderim sizin elinize teslim olmag imiş, benim müradım üzre ömür geçirmeyi men idub benden utukam alabilirsiniz"* (Vartan Paşa 1991: 132).

Sadece akılı ön plana çıkarıp kalbi diğer tarafa koyan Hagop Ağa'nın bu bakış açısı, muhtemelen yazara aittir. Katolik Hristiyan Hagop Ağa'nın söylediği bu cümleler, İslam inancıyla karşılaştırıldığında şöyle bir fark çıkar. İslam'da "kalbe doğan akıl", "akıl eden yürek", "akıl eden kalp" gibi ifadeler yer alır.⁷ Buna göre duygu, düşünce ve irade gibi bütün ruhi fonksiyonların kaynaklandığı yer kalptir. Kur'an-ı Kerim'de akıl etmek, kalbin bir fiili olarak zikredilir:

Hac Sûresi (46)

أَقْلَمُ يَبْسُرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبَ الَّتِي فِي الصُّدُورِ ﴿٤٦﴾

Meal

"(Seni yalanlayanlar) hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalar da elbette düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olurdu. Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur (46)." Bu gibi ayetlerden yola çıkarak kelimcilerin çoğunluğu akıl etmekle ilgili, akılla kalp arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğunu, hatta aklın mahallinin kalp olduğu görüşünü benimser. Kur'an, kalbi bir tasdik ediş ve akli bir teslim oluş mertebesinde akılı dönüştürmeyi hedefler:

"Bu dönüşüm aklın dünyasından kalbin dünyasına, zihnin teakkülünden gönlün tefakkühüne intikalden başka bir şey değildir. İlk merhalede akıl düşünür. İkinci merhalede ise kalp iman ederek aklın görevini devralır. Bu bağlamda Kur'an'ı akıl düşünen kalptir ya da iman etmiş akıldır. Sınırı vahyin sözü kestiği yerde başlar, enerjisi de burada biter. Gaybi konularda tek bilgi vasıtası olan vahiy olmaksızın aklın bu alanda yol almaya çalışması ancak sağlam bir gemiyle geçilebilecek olan bir okyanusu yüzerek geçme çabasına ya da ancak merdivenle asılabilecek bir duvarı sıçrayarak aşma çalışmasına benzer" (Pişgin 2013: 118).

Kısacası, ruhun merkezi kalptir. Kalp, insanda gerçek ve mutlak bilginin kaynağıdır. Aynı zamanda, her türlü sevginin, nefretin, düşüncenin ve akıl etmenin merkezidir (Akgün 2013: 68-76). Dolayısıyla, romanda Hagop Ağa'nın kalbi bir tarafa bırakıp sadece akıldan bahsetmesi ve akılı önlemesi, yazarın görüşünün roman kişisine sirayet etmesi ile ilgilidir. Yazarın akılcılığı önemseydiği bellidir: *"Akılcılığı esas alan söylemiyle yazar, burjuvazinin düşünce sistemini destekler. Dolayısıyla bu söylemle burjuvanın sanatsal üretim üzerindeki gücü kanıtlanmış olur"* (Sağiroğlu 2016: 67). Romandaki Akabi, sadece mutlak iradenin varlığına inanarak kendi iradesinin olmadığını düşünürken Hagop Ağa ise Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte, onun insana bir akıl verdiğini, ancak bu akılla hareket edilirse doğru yola ulaşılabileceğini düşünür. Akabi, Allah'ın mutlak iradesi karşısında kendi iradesinden vazgeçip yenilgiyi kabul etmek anlamıyla teslim olurken Hagop Ağa, mücadeleden vazgeçmeyeceğinin ve teslim olmayacağını ipuçlarını verir.

Son olarak Allah'a teslimiyetin farklı bir hâlinin, romanda dile getirildiğini de belirtmek gerekir. Romanda, kimi zaman Allah'a teslim olmak, ölmek manasında kullanılmıştır (Vartan Paşa 1991: 97).

⁷ Kalbin akledişi hakkında geniş bilgi için bk. Yasin Pişgin, "Kur'anda Kalbin Akledişi: İman". KADER Kelam Araştırmaları Dergisi, 11/2 (July 2013), 113-128.

Paraya Teslimiyet

Romanda, varlıklı bir kimse olarak tanıtılan Andon Ağa'nın tavrı sayesinde, o dönemde toplumda iktidar unsurun para olduğu anlaşılır (Sağiroğlu 2016: 67). Romanın başında Hagop Ağa ile karşılaşan Rupenig,⁸ ona akşamleyin evde kumar oynamayı teklif eder. Amacı yoksul Parnig'in biraz da olsa parasını almak ve onu hırslandırmaktır. Ancak, arkadaşı Hagop Ağa'ya göre, bu tip durumlarda ondan daha ziyade hırslanan varlıklı Andon'dur. Sürekli kazanmak arzusunda olan, paraya teslim olmuş Andon Ağa, kaybettiği zaman büyük küçük, hatır gönül bakmamakta haksız yere insanları kırmaktadır. Para hırsından gösterdiği münasebetsiz hareketler, Hagop Ağa tarafından şöyle dile getirilir:

"Ol bir ahşam üzerinde oynadığımız sofraya bir tepme vurdu ise kandil yuvarlanıb zavallı Mikayel ağanın üzeri büsbütün yağ oldu ve sebeb ne oluyor deyu süal' iderseniz, göya Mikayel aga yanındaki oyuncuya nasiat imiş ki on dördü bozma deyu, bunların topu hilaf, çün bu keyfiyet vakı oldu ise bendeniz Mikayel aga ile bir husus için söhbet ideyordum" (Vartan Paşa 1991: 3).

Varlıklı olduğu için toplumda kendisine itibar edilen Andon Ağa, Hagop'a göre meclise girecek nitelikte bir adam değildir. Nüfuslu ve itibarlı; yani varlıklı bir kimse olması terbiyesizliğinin üstünü örtse de Hagop, ona karşı hissettiklerini açıkça söylemekten çekinmez.

Hagop Ağa'nın bahsini ettiği bu durum, birkaç sayfa sonra romanda sahnelenecektir. Yoksul Parnig'in de yer aldığı bir mecliste kumar oynayan Andon Ağa, sinirlenerek kâğıtların tamamını yere fırlatır. Parnig'i kovan Andon Ağa'nın tavrı, anlatıcı tarafından şöyle anlatılır ve yorumlanır: *"Böylece Andon ağa Parnigi kovmasında, mersum gayeti ile hursa çıkdı ise de Andon aga zengin ve millette itibarlı birkimse olduğunden hoca Parnig cevab vermeye cesaret idemedi, gerçi mersumun karşusındakinden ihtiyacı yogudu ise de öteden beri meşhur söhbet dir, zengin daima hakkı var"* (Vartan Paşa 1991: 11). Zengin daima hakkı olduğundan ve bu durumu, başkaları dahi duysa Andon Ağa'ya hak vereceklerinden Hoca Parnig hiç cevap vermeden kapıdan çıkmak zorunda kalır. Andon Ağa'nın hanesine davet edilmediği için gitmeyen Hagop Ağa'nın, bu manzara karşısında nasıl davranacağı ise yukarıdaki tepkisinden tahmin edilebilir.

Romanın anlatıcısı, arada hikâyeyi kesip bazı konularda görüş beyan eder. Bunu yaparken ise derdini daha iyi anlatmak için yukarıda "Allah" bahsinde de görülen hayalî diyaloglar kullanır. Birdenbire hikâye kesilmek suretiyle, başka bir zaman ve mekânda başka kişiler tarafından kurulan diyaloglar okuyucuyu karşılar. Bu diyaloglardan biri, yine paraya teslimiyetle alakalıdır. Anlatıcı, kâğıt oyunu yani kumarın, bazılarınca eğlence addedildiğini, ancak bazılarının ise bunu eğlencelikten çıkardıklarını söyler ve hayalî diyalog başlar:

"Yok bunda yanlışın var' diyecek bazıleri: Biz de anlere süal ideriz ki eyvence tarıkında oynanır ise bu kadar hırs, gürültü ve bazı kere gece sabaha değin uyukusuz kalmak niçun. 'Oyunculardan birisi virmiş olur ise oyundan kalkmak yakışmaz' Biz de memul ideriz ki bir adem keyfi için virdiyi akçeyi aramaz 'Öyle amma'... Amması yok, bazısı dahi eyvence için oynamaz olduğuna karar virmeli" (Vartan Paşa 1991: 9).

Andon Ağa'nın yanı sıra romanda paraya teslim olan bir başka isim ise Rupenig'dir. Sözleri, para ve gösterişten ibaret olan Rupenig, gönül verdiği kızı böylelikle kendisinden uzaklaştırır. Fulik Dudu, akrabası genç kız Mariza'ya ondan şöyle dert yanar: *"Kız kardaş, her zaman geldiğinde başga lakırdı yok, ya Malie paşasına gitmiş, yahud Tershane müşiri ile görüşmüş, beş bin akçeye iltizam almış, çifte hayvan için yirmi beş bin guruşa bir fayton alacag iken iki yüz elli guruş için pazarlığı*

⁸ *"Akabi Hikayesi'nde Rupenig, Batı'yı gösteriş olarak yaşayan, giyim kuşam ve 'Batı'yı simgeleyecek serbest zaman etkinlikleri üzerinden kendisine toplumsal bir statü edinmeye çalışan bir gençtir; modernleşmeyi salt simgesel düzlemde alımlayan bir kitlenin de temsilcisi görünümündedir aynı zamanda"* (Günaydın 2007: 95).

bozmuş" (Vartan Paşa 1991: 8). Varlıklı Rupenig, Batı kültürünün yarattığı bir tiptir (Sağiroğlu 2016: 71). Romanda, sadece bir sahnede görülen Allah'a teslimiyeti ise satıhtadır. Rupenig, Allah'a teslimiyeti içselleştirememiştir: "Eger elimden kapdırmadan kismet olur Allahın iznu keremi ve inayeti ve yardımı ile ben Fulik duduyu alır gündume mal idersem dışarı yaşmak feracesiz mi çıkarayım, Allah itmeye" (Vartan Paşa 1991: 116). Bu düşüncesi nedeniyle M. Fasıdyan tarafından takdir edilen Rupenig'in hâlini, anlatıcı şöyle arz eder: "[...] ve Rupenig aga keyfi bozmadan, verem olmadan bi avnillahî taal'a salimen ahşama yerişmiş idi" (Vartan Paşa 1991: 117). Rupenig'in varlıklı olması, toplum nazarında onun iyi biri olarak görülmesine neden olur:

-Fulik dudu için bir şey işitdin mi.

-Yok.

-Sarkis ağanın oğlu Rupenig aga alacak imiş.

-Ka gerçek deyorsun.

-He öyle deyolarlar.

-Ka ne eyi deli kanlıdır, atı var şeyi var, çok pahalı kız imiş eyer sahih ise" (Vartan Paşa 1991: 108).

Romanda, bazı ilişkilerin maddiyat üzerine kurulu olduğu vurgusu da yapılmıştır. VarTeni Dudu, kendinden yirmi yaş küçük Nigogos Ağa ile evlidir. Kocasını sürekli, her şeyden kıskanan VarTeni Dudu, bu kıskançlık yüzünden bir gece eşi ile kavga eder. Ortalığı ayağa kaldıran, eşine söylemediğini bırakmayan VarTeni'nin, sabah olduğunda eşine "canım, kuzum" diye seslenişi evdeki beslemeyi şaşırtır. Bu kavganın nasıl olup da yatıştığına, Nigogos Ağa'nın Varteni Dudu'nun gönlünü nasıl aldığına dair anlatıcının yaptığı yorum ilgi çekicidir: "Bilmeyiz a belki bir brilanti tek taş vad itmiş" (Vartan Paşa 1991: 17). Görüldüğü üzere, toplumdaki evlilik ilişkilerinin merkezinde para vardır (Sağiroğlu 2016: 67).

Romanda paraya teslim olup onun oyuncuğu hâline gelenlerden biri de yukarıda "Allah" bahsinde adı geçen Sofi Dudu'nun kocası HamparCum'dur. İşe gitmeyen kocasına neden gitmediğini soran Sofi Dudu, "Haniya kazanç, elinde birkaç yüz grş sermaye olmadıkda para kazanılmıyor" (Vartan Paşa 1991: 21) cevabını alır. Bunun üzerine entarisini satmak zorunda kalan Sofi Dudu, elde ettiği dört yüz kuruşu kocasına verir. Bir iki ay sonra sorduğunda ise "Parayı batırdım" cevabını alır. Böylelikle yedi sekiz sene geçer. Sonraları eş, çoğu akşam eve gelmez olur. Geldiği zaman ise başka bir şey için değil para istemek için gelir. Bu süre zarfında, büyüğü kız küçüğü oğlan olmak üzere iki çocuk sahibi olan anne, bilhassa çamaşır yıkayarak geçimini sağlar. O evde yokken para istemek için eve gelen koca, evdeki oğluna annesini sorar. Ancak çocuğun, annesinin hangi eve gittiğinden haberi yoktur: "Çapık söyle şimdi seni atarım' diyerek pencireden dışarı bir iki defa atacak gibi sallamış, o vakit çocuk pek korkmuş. Ahşama eve geldim, kızım komşulukda iş öğrenmeye gitmiş bir şeyden haberi yok, oğlum böyle nakl itdi, zavallı ertesi günü üstüne fenalık çökdü, kırk günden sonra toprağa girdi" (Vartan Paşa 1991: 21). Paraya teslim olmuş, onun emrine girmiş olan HamparCum, fütursuz davranışlarıyla oğlunun ölümüne sebep olur. Eve geldiğinde sürekli "Karı param yok, para isterim" cümlesini kuran, olumsuz cevap alınca da belinden bıçak çıkarıp tehdit eden HamparCum, böylelikle dilediğine erişir. Sofi Dudu, korkusundan sandıktaki tüm parasını verir, o gece kızı ile yavan ekme yerler.

Kızları büyüüp serpildikçe baba HamparCum, "açlıktan ölmek" için kızını zengin bir adam ile evlendirmeye karar verir. Eve misafir olarak bir adamın geleceğini ve kızı iyi giydirmesini tembih eder: "Hem o adem ile geldiyimde koltuklasın onu yokarı çıkarsın, bare bir az elimize para girer' diyerek 'Hem al sana para vereyim beş on dürlü yemek ister.' deyub sekiz on tane altın yirmilik cebindne çıkarıb verdi" (Vartan Paşa 1991: 22). HamparCum, ilk defa karısına para

vermektedir. Bu parayı, eşine merhametinden değil, zengin olabilmek adına gözden çıkarır. Kızıyla evlenecek adamın, çok para vereceğini hayal etmektedir. Eşini ikna edebilmek adına tatlılıkla konuşmaya başlar: “*O vakit fena mı olur, sen çamaşır yıkamadan, iş işlemeden kurtulursun, bende bir az sermiye alır tütüncülük iderim, rahat geçiniriz*” (Vartan Paşa 1991: 22). HamparCum, adamın kızını beğenmemesi hâlinde ne yapacağını da düşünmüştür. Biraz parasını alacak, sonra arkasına bir tekme atmak suretiyle kapı dışarı edecektir.

HamparCum, evde eşinin yokluğunu fırsat bilerek bu isteğini kızına açar. Zengin bir adamın geleceğini, kendisini beğenirse çok zengin olacaklarını anlatan baba, kızına zengin olduğu takdirde annesini dövmeyeceğine dair söz verir. Mariam, zengin olma fikrinden memnun olur. Ancak onun memnuniyeti, babasının gibi tamah yüklü bir memnuniyet değildir. O sadece, zengin olduğu takdirde validesinin artık eziyet çekmeyeceğinden dolayı memnun olur ve babasının isteğini kabul eder. Öyle ki akşam gelecek zengin Frenk'e çok para versin diye yalvarmayı kurar: “*- Pek iyi baba, pek iyi, geldiği gibi koltuklar yokarı çıkarırım-deyu vad idüb- hem zengin olursak artık anamı döymeysin öyle deyilmi- deyu süal iyledi: -Yok, niçin döyeceyim, şimdi döyersem, param olmadığından bazı kere hurslanırım*” (Vartan Paşa 1991: 23). Annesinin artık çamaşır yıkamayacağını, rahatça evde oturacağını hayal eden kız, parayı değil tamamen anneyi düşünmektedir.

Zengin adamı, bu şekilde kullanmayı düşünmeyi normal bulan HamparCum, kendisine bir iş vermek/ yaptırmak isteyen Hagop Ağa söz konusu olduğunda ise bu durum gururuna ağır gelir ve şöyle der: “*-Ben ondan iş istemem, gendu gendime nasıl geçiniyorsam öyle geçinirim, benim hiç kimseye mühtacım yok*” (Vartan Paşa 1991: 26). Buna rağmen, iş kendisine tevdi edildiğinde ise sabırsızlanarak para olarak karşılığını bir an önce ister. Romanın onuncu bölümünde ise Ermeni Katolik papazı M. Fasıdyan ile anlaşmaya varan ve Hagop Ağa'dan öç almak için para karşılığı iş gören HamparCum'un, para meselesinde kendisini garantiye almaya çalıştığı görülür. M. Fasıdyan ile arasında şöyle bir konuşma geçer:

“Eger ki harçlığa sıkıntın var ise korkma, ben sana para bulurum ve sana bir iş de bulmaya Allah kerim, şimdi fikrime bir şey geldi, bir şeye başlayacağız tekmil idelim, zira milletimizde... artık her ne ise:

-Benim elimden geleni ben yaparım ve senin sözünden hiç dışarı çıkmam, ille bir az da harçlığa sıkıntı çekdirmezsen, kap saliver yakasını” (Vartan Paşa 1991: 80).

HamparCum, Akabi'nin hizmetkârı Nikola'yı da kandırmak suretiyle para alır. Akabi'den Hagop Ağa'nın evine mektup getiren Nikola, HamparCum'un gönlünü etmek için yanında altın da getirir. Mektubu, Hagop Ağa'ya ileticeğine dair söz veren HamparCum, onun hasta olduğu bilgisini de saklar:

“-Yine para virdi mi.

-İşte daha yemedim, koynumda altınlar duruyor-diyerek balıkçı M. Fasiyane Nikolanın verdiği akçeyi gösterdi.

-Sakin belli etmeyeyidin Hagop ağanın keyfsiz olduğunu.

-Bir kerre sordu ise bir şeyi yok dedim, songra ağızımdan kaçırırsam altınlar bir daha cicos” (Vartan Paşa 1991: 123).

Romanın bir diğer paraya teslim olmuş kişisi ise Akabi'nin amcası Bagdasar Ağa'dır. Gregoryen olan Bagdasar Ağa, erkek kardeşinin bir Katolik ile evlenmesinin ardından dünyaya gelen Akabi'ye bakmaktadır. 1827 Katolik sürgünü sırasında Bagdasar Ağa, erkek kardeşi Bogos Ağa'nın Katolik olduğu iftirasını atar. Onun yüzünden Akabi'nin babası Bogos Ağa, yurt dışına kaçır. Bogos Ağa kaçtıktan iki ay sonra dünyaya gelen Akabi'nin, annesi Anna Dudu gibi Katolik

mezhebinden olmasından korkan Bagdasar Ağa, çocuğu beşiğinden kaçıır ve bir daha annesine teslim etmez. Akabi, Anna Dudu'nun ölümünden çok kısa süre önce, onun annesi olduğu gerçeğini öğrenir. Bagdasar Ağa, romanın kötü şahıslarındandır. Paraya teslim olmuştur. Öyle ki anlatıcı onu şöyle tarif eder: “*Şöyle ki insan hakkını tanımayarak yalnız akçenin kudretini tanımış olduğundan her bir ademin kadrini anın ile vezni der idi*” (Vartan Paşa 1991: 130).

Romanda, paraya böylesine teslim olanların aksine, paraya yüz çevirenler de vardır. Bunlardan biri Bagdasar Ağa'nın yeğeni Akabi'dir. Anlatıcı, kendi düşüncelerini bu genç kıza şöyle söyler: “*Neye yarar zenginlik, şan, itibar, gençlik ve güzellik, eger bir kimse etrafında bulunan ademlerden daima hevfidüb eminietsizlik görüb ve muhabbet bulmaz ise. Fil hakiket Haktaal'anın insane ihsan iylediği keremlerin en güzeli muhabbet deyil mi dir*” (Vartan Paşa 1991: 31). Bu cümle ile aslında yazarın toplumcu yanı okura hissettirilmiş olur (Sağiroğlu 2016: 67). Akabi'nin annesi Anna Dudu da paraya teslim olmayanlardandır. Para konusunda güçlük çekmesine rağmen, Akabi'den para istemeyi kabul etmez (Vartan Paşa 1991: 95).

Sonuç

Hristiyanlıkta teslimiyet itaat ile eş değer tutulmuş, Hz. İsa'nın çarmıhta gösterdiği teslimiyet ise özellikle manastır hayatında örnek olarak verilmiş, benimsenmesi gereken bir davranış biçimi olarak sunulmuştur. Kişinin kendinden başka bir varlığa bütün kuvvetiyle teslim olması, insani bir ihtiyaçtır. Ancak insana engel olan ve onun kendi olması adına, kendini Allah'a teslim etmesini zorlaştıran etkenler vardır. Allah'a teslimiyet ile tevekkül arasındaki bağ ve aynı zamanda ince çizgi dikkat çekicidir. Mühim olan teslimiyeti tevekküle dönüştürebilmektir. Allah'a teslimiyet, sadece mutlak iradeye inanmak şeklinde tezahür ederse ortada tevekkül kalmaz. Tevekkül, içinde serbest iradeyi de barındıran bir alandır. Kişinin, herhangi bir işte elinden geleni yapıp sonrasını Allah'a bırakması demek olan tevekkül, *Akabi Hikâyesi*'nde en iyi şekilde Sofi Dudu şahsında tezahür eder. O, mutlak iradenin varlığına gönülden inanmakla birlikte, Allah'ın dünyada insanın karşısına çıkardığı seçeneklerden birini tercih etmesi gerektiğini yani serbest iradenin varlığını bilen bir insandır. Sofi Dudu'nun yanı başında Akabi, teslimiyet noktasında gelgitler yaşayan biridir. Bir ara serbest iradenin varlığına olan inancını tümünden kaybetse de her şeye rağmen, Akabi'nin son ana kadar mücadele ettiği, ancak son anda mücadeleden vazgeçip intihar ettiği görülür. Akabi'nin sevgilisi Hagop Ağa ise sevgilisinin aksine serbest iradenin pek çok şeyi değiştirebileceğine inanmaktadır. Ancak bir Hristiyan olarak, serbest irade konusunda kalbi değil de aklı önceler.

Romanda Allah'a teslimiyetin yanı sıra paraya teslim olmak, onun boyunduruğu altına girmek yani onu putlaştırmak yahut ilahlaştırmak da söz konusu edilmiştir. İnsanın Allah'a değil de paraya kul olması şeklinde de ifade edilebilecek bu yaklaşım, paranın el kiri olarak yani kolayca vazgeçilir, atılır bir şey olarak görülememesinden kaynaklanır. *Akabi Hikâyesi*'nden o dönem toplumunda sosyal ilişkileri ekonominin nasıl yönettiği kolaylıkla anlaşılabilir. Özellikle Andon Ağa, Rupenig ve HamparCum gibi tipler, kişilerin para ile olan ilişkilerini gözler önüne serer. Anlatıcının bakış açısına göre ise sosyal kıymetler, el kiri olan paradan çok daha değerlidir.

Kaynakça

- Akgüç, Ahmet (2008). "İnsan İradesi ve Sorumluluğunun Kategorik ve Zihinsel Varlık Temelleri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 26, s. 252-270.
- Akgün, İbrahim (2013). "Kur'an Perspektifinde Tefekkür ve Vasıtaları", *İğdir Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, s. 55-80.
- Araz, Yahya (2017). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Farklı Etnik Kökenlerden ve Mezheplerden Hıristiyanlar Arasındaki Evlilikler", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S. III/1, s. 1-22.
- Arslan Meçin, Buşra (2020). *Tasavvuf Düşünce Sisteminde Misâl Âlemi*. Doktora tezi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Aydemir, Halis (2021). "İrade Sahibi Bir Varlık Olarak İnsan", *Diyanet Aylık Dergi*, S. 372, s. 6-11.
- Cankara, Murat (2011). *İmparatorluk ve Roman: Ermeni Harfli Türkçe Romanları Osmanlı/Türk Edebiyat Tarihyazımında Konumlandırma*. Doktora tezi. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Cankara, Murat (2014). "Ermeni Harfleriyle İlk Türkçe Romanlar Üzerine", *Tanzimat ve Edebiyat Osmanlı İstanbul'unda Modern Edebi Kültür*, Haz. Mehmet Fatih Uslu- Fatih Altuğ, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Deveci Bozkuş, Yıldız (2020). "Osmanlı İmparatorluğunda Ermeniler: Osmanlı Türkçesi ile Eserler Yazan Ermeni Entelektüeller (1800-1923)", *Erdem*, S. 79, s. 97-128.
- Erdem, Yahya (2007). "Haçadur Vosganyan ve Eseri: 'Sultan ve Halkı' – 1857", *Müteferrika*, S. 31, s. 37-54.
- Erginci, Erkan (2007). *Öteki Metinler, Öteki Kadınlar: Ermeni Harfli Türkçe Romanlar ve Kadın İmgesi*. Yüksek lisans tezi. Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Günaydın, Ayşegül Utku (2007). *Tanzimat Romanında Kamusal Alan ve Serbest Zaman Etkinlikleri*. Yüksek lisans tezi. Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gökalp, G. Gonca (1999). "Osmanlı Dönemi Türk Romanının Başlangıcında Beş Eser", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 16, s. 185-202.
- Mehdiyev, Gaffar Çakmaklı (Şubat 2017). "Prof. Dr. Mehdiyev: 'Akabi'nin Yazarının Vartan Paşa Olduğu Net Değil'", (<https://avim.org.tr/tr/Bulten/PROF-DR-MEHDIYEV-AKABI-NIN-YAZARININ-VARTAN-PASA-OLDUGU-NET-DEGIL> [Erişim tarihi: 6 Nisan 2022]).
- Özel, Mustafa (2020). *Roman Diliyle İktisat*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Pişgin, Yasin (2013). "Kur'an'da Kalbin Akledişi: İman", *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi*, 11 / 2, s. 113-128.
- Sağıroğlu, Birsal (2016). "Akabi Hikâyesi'ne Marksist Eleştirel Bir Yaklaşım", *Erdem*, S. 70, s. 63-74.
- Vartan Paşa (1991). *Akabi Hikayesii* (Haz. A. Tietze). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Yılmaz, Yasemin (2019). "Hartmann Von Aue'nin 'Der Arme Heinrich' Eserinde Günah-Kefaret-Bağışlanma Olgusu", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö6), s. 411-418.